

Egy neoavantgarde költő természetrajza

Lászlóffy Aladár költészetéről — négy tételben

Az élő alkotó művét boncoló ítéseknek két ellentétes magatartást illik egye-
síteni. Az ihletett, megértő interpretátorét, aki átéli és újraéli az alkotások lé-
nyegét (tehát az ideális olvasóét) — másfelől a fizetett ellenség magatartását, azét,
aki ádázul keresi kákán a csomót. Egyszemélyben kell képviselnie a védelmet
és vádat — végül a bírót is.

Áttekintő igényű tanulmányunk Lászlóffy Aladár költészetéről egy helyre-
tevő, „visszaigazító” mozzanattól indul ki, alapja egy saját használatra össze-
állított „válogatott kötet”. „Négy tételben” beszélünk róla, mert a megszerkesztés
— saját szavaival: az „összezavart dolgok rendjében helyretevés” — különösen fon-
tosnak, kulcs-jellegűnek látszik. Ennél a szerkesztésnél, annak minden egyes té-
telénél az említett kettős feladatot: a védelmet és vádat próbáljuk dialektikusan
egyesíteni, de oly módon, hogy előtérbe helyezzük azt, ami ebben a költészet-
ben egyéni, nézetünk szerint eredeti — Arany szavaival: „magaszerű”. Vezér-
fonalnak így ezt, a „magaszerűség” tudatosítását, egyféle szemléltetését választ-
juk. Alapnak tekintjük a maga-kínálta költői gyűjtőpontot, amelyet talán „visz-
safordításnak” nevezhetnénk, szembesítések láncreakcióinak — a szavak legát-
vittebb értelmeinek teljességében. Már a „tételek” kiválasztásánál és sorrendjénél
is visszafelé haladunk, szándékosan; a költészet egyik „legkisebb” eleméből, nyelvi
molekulájából, egyetlen kulcsszerű igekötőjéből, általában igekötőinek speciali-
tásából indulunk a „legnagyobb” egységek — az egész vers-sorozat, a kótetek
rendjének, ciklusainak áttekintése felé. Mindezen belül, minden egyes tétel egy-
egy ilyen diszsonáns akkord, bipoláris természetű. A mintaszerűen megvalósult,
a nyelvi, költői tényné vált fordulatok, versek, vers-sorok alapján számunkérjük
a meg-nem-valósultat, illetve a félig-megvalósultat, az eltorzultat. Nem a magya-
rázást tekintjük feladatunknak, hanem a minél pontosabb diagnózist.

I. A „vissza” igekötő visszatéréséről és vissza-nem-téréséről

Minden művészi elemzés akarva-akaratlan *visszahivatkozások* sorát hívja se-
gítségül. Visszahivatkozásokat elődökre, kortársakra, társművészetekre és művész-
társakra. Visszahivatkozásokat törekvések analógiáira, hogy párhuzamaikban elő-
hívjuk az egyéni profilt megrajzoló különbözőést. Visszahivatkozásokat az életműre
magára, későbbi verseknél a korábbiakra, azok bizonyos helyeire, ismétlődéseire,
visszatéréseire. Hasonlítható ez a kriminológia módszereihez: nemcsak az össze-
függést rejtő bűnjелеk, ismétlődő jegyek lehetnek árulkodók, maga a tettes is visz-
szatér, különös lelki kényszer folytán, a tett színhelyére. Mindkét esetben egy
nagyon emberi, lélektani törvényszerűség az, ami nyomravezető.

Lászlóffy Aladárnál különösen kézre-áll ez a mozzanat. Szaván fogható, *el-
sőként egyszerűen a szó szó szerinti értelmében*. Hiszen idézhetünk legutóbbi mű-
veiből és a legkorábbiakból — legjobb és legrosszabb verseiből egyaránt, sőt pró-
zájából is —, mindenütt megtaláljuk és kulcspozícióban találjuk meg a „vissza-“
fordulatot. Például:

*A gyümölcs végig mindeneket mozgat.
A fák, kedvéért, mindent visszahoznak.
E kezdetekre való visszatérés
Úgy tünteti: hiába volt az érés.
Nem! E belátó újrakezdés másban,
Csupán hit egy nagy megvalósulásban.*

(Köd)

Vajon valóban szorosan és lényegesen összefüggnek ezek a „vissza-“ for-
dulatok? Vajon az a költői indulat, amely azért zikk fel, hogy „eredeti súlyukat,
értelmüket *visszakapják* mozdulataink”, összefügg a fák mindent „*visszahozásá-
val*”, az ilyen növényi, átvitt értelmű „kezdetekre való” örök „*visszatéréssel*”, az

„újrakezdés másban“ természeti kényszerével? A választ egyrészt megadja maga a költészet, amely a növények, a fák „belátó újrakezdését másban“ szüntelenül és programszerűen párhuzamosítja a történelem, az emberi élet, az emberöltők szüntelen, akart-akaratlan újrakezdéseivel, visszatéréseivel. A növényi tehetetlenséget — az emberi tenni-kénytelenséggel; a természet „bölcsségét“ — a történelem okulni-képtelenségével, illetve okulni-kénytelenségével. De nem hihetünk pusztán a költő szavainak. Bizonyítania kell: művei minőségében.

A fák „mindent visszahozása“, „újrakezdése“ — evidencia, egy már nem is költői vagy alig-költői közhely. Mindehhez voltaképpen egyetlen jelzőt illeszt Lászlóffy Aladár, a „belátó“-t. Ez a jelző tudatosan „természettelens“: Hiszen a fák nem lehetnek belátóak, csupán az emberek (azok is ritkán). Nem más ez, mint egy költői, szubjektív vágy kivetítése, éppen olyan szubjektív és önkényes vágyé, mint amilyen az ezt követő, már nyilvánvalóan egyéni, egyszemélyes költői változás, „hitvallás“:

*Nem! E belátó újrakezdés másban,
Csupán hit egy nagy megvalósulásban.*

A fa léte ugyanis eleven ellentéte bármilyen hitnek. A fa egyszerűen csak létezik, mert így adatott lennie. Am gondoljunk a József Attila „kapáltak, / öltek, öleltek, tették, ami kell...“ sorai mögött feszülő, öntudatlanul történelmi élet-törvényre. A „Csupán hit egy nagy megvalósulásban“ sor paradoxon. Az teszi elfogadhatóvá ezt a pátozt, hogy ironikus; a „hit egy nagy megvalósulásban“: minden lehetséges hitek maximuma — a költészet egészével a háta mögött —, „hit“ az ember emberré válásában, a történelmi értelemben, az ember „lényegszerinti tulajdonságainak“ felülkerekedésében, e folyamatban mint lehetséges távlatban. Tehát ez a „hit“ inkább „bizalom“, és — szemben a szó vallásos értelmével — nem a vakságom, hanem a tudatosságom, a „belátáson“ épül. S ez a maximális bizalom mintegy önironikusan kapja a „csupán“ korlátozást. A legtöbbet, a túl sokat — a legkevesebbel ellenpontoszza a költő.

Egyetlen kiragadott példa ez csupán. Tekintsük kiindulópontnak, ahonnan visszapillantathatóvá, áttekinthetővé lesz néhány más visszatérés is, amelyekről úgy véljük: *visszatérések törvényyszerűségének* kiválasztott, megidézett tanúi.

Évente visszatérő illatok keresik azt, akivel együtt emlékezhetnek — [...] — valamelyik egykori lüktető pillanatra. És érzem, ahogy itt jönnek-mennek tehetetlenül és tanácstalanul az eltelt tavaszokban. Nincs, aki ott lett volna, emlékszel, hatezer-negyven-valahányban a példák és tanítások csomópontjain.

(Bulevárd Termopilé)

Ezek a „visszatérő illatok“ nyilvánvalóan a *visszatérő évszakok* ismétlődő aromái. Lehetnek a virágzó fák, növények vagy akár a rög illatai. Költői lényegük az, hogy a természeti újrakezdés az emberi, a történelmi újrakezdést idézi. Ismét egy, már-már túl egyszerű, 2X2-szerű kapcsolat. Valóban, ez a költészet s maga a költő nem több és nem más, mint csupán „egy fej...“, aki „maga mögött időnként elviselhetetlen biztatást érez az emlékezésre“. Csupán ennyi. Csupán és főként „valamelyik egykori lüktető pillanat“ fel-felidézése, rendszeres, szándékos szellemjárás. Csakhogy minden „egyes pillanat“, „egyes emlék“, „egyes szellem“ olyan, mint gyűjtő kezében a nagyító alá fordított „egyes darab“: a rendszer egészének egy láncszeme. Látszólag „egy“, valójában: tengernyi (a hasonlathoz illemben: „gyűjteménynyi“). Ilyen az adott versben például a címben elárult „Termopilé“. A görög név jelezte történelmi pillanat is egyetlen, „egykor lüktető“ — de csak egy a sok közül. Mint ahogy az ott, akkor életét adó „háromszáz“ is csupán egy a végtelen sort alkotó „háromszázak“ közül, akik szintén életüket adják, egy-egy „hegyszorosban“, hogy a „hátszágban“ tovább folyhasson az élet, hogy ne jusson át „ellenállás nélkül a gonoszság, semmilyen repedésen“. Így lehetséges és ilyen értelemben beszédes a négy zárósor:

*Európában krumpliföld virágozik
az éhes életnek, nem a halálnak:
hiába számol mindig háromszázig,
mert háromszázan mindig visszaállnak.*

Ebben az értelemben, ezek a már költői „háromszázak“ valóban „visszaálltak“, például „ezerkilencszáztizenhét októberében“, amikor „millió háromszáz állta útját a perzsa hadaknak“. S így magától értetődő, hogy a „perzsa hadak“ is jóval

többek a mindenkori ellenségnél, hiszen ma is „szorít a perzsa: az idő, az elmaradottság, a rák és a gyarmati lét“. Így válhat természetessé az is, hogy ebben a költői szemléletben:

*A távolság minden kontinenstől,
minden parttól mint szükséges távlat
őrzi a tűnődő történelmet,
mely jelenné mindig visszaválhat.*

(Szentilonán)

S itt talán már nem kell ismételní, hogy „Szentilona“, „Napoleon“, maga a „ropant Partraszálló“, mögötte a „visszaúszó ladikkal“ újra csupán egy a sok közül, hasonló szituációk, hasonlóan számontartottak és számon-nem-tartottak végtelenjére utal — vissza.

De térjünk csak vissza a „vissza“ puszta hat betűjére. Szándékosan szűkítettük a kört, amikor visszahivatkozásainknál egyetlen kötet (*Képeskönyv a vonalakról*), mai szemmel mondjuk „középső“ kötet néhány versének néhány fordulatát idéztük csak fel. A távlat megjelölése kedvéért egy-egy példát emelünk még ki a legutóbbiak, illetve a legkorábbiak közül.

„A jövő nélkületek nem áll meg a maga lábán.“ Igen, meghalni se szabad, amíg a múltam nem jutott át a jövőbe. ... Tudom, hogy lehetetlenség így lebegni a dolgok között, mint aki nem érthet már szót senkivel, mert utolsó mondatait, melyeket még megérthettek, elmondta tegnap, és nincs mód megvárni a következő emberiséget. Egyetlen lendülettel kell viszatérni. Most ősz jön, a századvégen szép nyugalmas idő lesz — ... ez a három évtized a három őszi hónap: a hetvenes évek: szeptember, a nyolcvanas évek: október s a kilencvenesek: november. Csak szépen végig kell várni, amíg lezajlik az idegek reflexmúsora.

(Papírrepülő)

Patetikus, „kezdő“ párját találhatjuk a legelső, a *Hangok a tereken* című kötetben:

*[...] az egy meggyőződéssel dobbanó
szíveket, valamennyit összefűzi rendre
egyikünk elgondolása,
mely valakinél egy lélegzet alatt megszületett,*

*és [...]
újra vissza-visszatér,
mint pályáikon a csillagok,
mint köreiben a vér,
és mint a föld óhajára
s önmaguk kívánságára az évszakok —
hogy az emberek végtelen kiterjedésű kertjében
termékenyítsen, érleljen és teremjen!*

(Új óda)

Azt is hozzátehetnénk e két távoli pontot láthatatlan szálakkal, sokszorosan összefűző, nem véletlenül visszatérő asszociáció-sorhoz, hogy például abban hasonlítanak, abban láthatatlanul „analógok“, amit másutt — időben e két idézet közé eső versszakban — így fogalmazott meg:

*Az ősztől az őríg és vissza
— az eszmélet tágas parabolája.
Árnyékán pár órás utat
karcol az ember a tájra.*

(Madár-keringő)

Mikor és hogyan nem tér vissza ez a fordulat? Pontosabban, hogyan találkozhatunk ennek a költői „visszá“-nak a nem szó szerinti jelenlétével?

Induljunk ki a „visszapillantótükör“ képből:

Holt városaimmal összefogni látnak a teleholdas éjszakákon, mikor az eszmélet, mint egy óriás visszapillantótükör ott villog — balról — a szemünk előtt.

(Bronzkori temető)

Ez a „visszapillantótükör“, akár a szó elején álló „vissza“, már nem pontosan a visszajárás, visszatérés, visszaállás igekötője. Miközben betű szerint ismétlődik, közben felhívhatja a figyelmet nem-betű-szerinti ismétlődéseire is. Arra például, hogy a „tükör“-ben a képmás, azaz a „visszatükrözés“ akkor is beleértett tartalom, ha az a tükör történetesen nem „visszapillantó“ fajta. S ha már a képszerű visszaverődésnél tartunk, a költői vízió szerint követhetően, amelyhez csatlakozhatnak az egyszerű „üveg“ vagy „tócsa“, vagy különösen az „*ablaküveg*“, még különösebben: a „*vonatblak-üveg*“ öntudatlan lírai előszeretettel újra meg újra előhívott változatai, akkor ugyanennek az auditív változatára is hivatkozhatunk: a „*visszhangra*“, vagy „*visszhangzódásra*“ — amely ugyan szintén betű szerint is tartalmazza a „*vissza*“ szócskát, de szintén átvitt értelemben sűríti magába. S most már akár „tükör“-ről, „tükröztetés“-ről vagy „tükröződés“-ről legyen szó, akár „visszhangozás“-ról, „visszafelelés“-ről — a térbeli és hangzásbeli változat összetalálkozik, és belső látással, hallással bővül. Az „*emlékezés*“ maga a múlt-felidézés, az újra-élés, az *ismétlés* ilyen: egyetlen érzékszervet sem közvetlenül foglalkoztató — de *valamennyit egyaránt* igénybe vevő és magasabb síkon, szintikusan igénylő emberi képesség: az *eszmélés* lehetősége. Az egyes ember „*visszafordulása*“ történelmi ember-volta felé. „*Szembefordulás*“ önmagával — szembefordulás a történelemmel. „*Hátrapillantás*“, a „*mögöttünk*“ levők nem fejtése.

*Ne mondd, hogy beszélek magamban.
Onmagam mögött ott állok csendben,
mint tükörképek a bölcs üvegben.
Hatszoros visszaverődésem
meghosszabbítja tünődésem.*

(Monológ)

II. Motívumok visszatérése és elrejtőzése

Joggal mondhatjuk, hogy ennek a *Monológ*-versnek egyik *visszatérése*, más változatban, *A költő* lesz. S ha eddig azt állítottuk, hogy például a „tükör“, az „üveg“, a „tócsa“, az „*ablaküveg*“ — „*vonatblak-üveg*“ — avagy a „visszapillantótükör.“ Lászlóffy visszatérő, kedves szavait, fogalmait jelentik, s hogy ezek a motívumnak tekinthető nevek, képek rendszeresen ismétlődnek, éppen a „*hatszoros visszaverődés*“, a „*meghosszabbított tünődés*“ révén, akkor most hozzá kell tennünk, hogy ez az ellenállhatatlan, „*visszafordító*“, maga mögé tekintő, múltat idéző, szembesítő elkötelezettség az, amely az eddig idézettek kivül hasonló, speciális, sajátosan visszatérő motívumokban és motívumláncokban is jelentkezik.

A *Monológ* és *A költő* egyaránt ennek a „*monologizáló*“ (látszólag monologizáló), „*maga mögé pillantó*“ (történelemben-eszmélő) embernek a képét vetíti elénk. Egy olyan költői világ közepébe kerülünk, amely akarva-akaratlan *visszatérő motívumok* körforgásába ültet bennünket. Legegyszerűbb módon idézhetjük fel ezt a körforgást, ha egy ismétlődő költői alapszituációból, egy kedvelt lírai alaphelyzetből indulunk ki. Nevezhetjük ezt az alaphelyzetet például „*Az ablak előtt*“-nek. A szó szoros értelmében is megtaláljuk, akár egy pontosan ilyen címet viselő verse nyomán. „*Embertartásban állok az ablak előtt*“ — így kezdődik ez a remekbekészült rövid költemény. De akkor is „*Embertartásban*“ áll az ablak előtt, amikor többé már ezt szó szerint nem írja le. Például, amikor így vall:

*Reggelig egy fát figyeltem gyanakodva.
Osszecsaptak a levelek hullámai*

.....
*Az ágak némán verekedtek: szúrás, öklözés,
rúgás mozdulatában leste egyik a másikat.
Féltem hogy háború volt
féltem hogy háború van
féltem hogy háború lesz.*

.....
*Féltem hogy rosszat jelent
Féltem hogy nem jelent semmit
s féltem így szorongani tovább.*

A fáról madarak néznek engem.

Különös lehet egy szorongó arc a sötét ablakban.

Nyugalanságát átveheti a világ.

(Reggelig)

Ez a típusú „önarckép“, az ablakkeretben „kívülről“-„belülről“ ábrázolt, illetve önmagába néző emberarc nemcsak a századelő festészeti példáit idézheti fel jogosan, például Egry önarcképeit. Határhelyzet: a kint- és bent-levés; a Lászlóffy-versekben a kint mindig a „történelemben“ levést, a bent a saját fizikai lehetőségek szabta helyen állást jelenti. Együtt, egyszerre, elválaszthatatlanul. Ebből adódik az, hogy legyen például „az ablak előtt“ a saját otthont, munkaasztalt jelentő konkrét ablak vagy „könyvtáráblak“, avagy általában az „értelem ablaka“, „észre szerelt ablak“ — minden fontos köréje gyűl, s így a költészetben különös az eredeti jelentőséget nyerő motívumokat mindig csokorban találhatjuk meg. Az ablak a külvilágra kipillantás lehetősége, alaphelyzete, az, ahonnan adódik a legegyszerűbb, mindig visszatérő természeti képsor, egyre nagyobb jelentőségűvé nővő költői motívum-sor: a fa, a madár, a falevel, eső, hó stb. látványa. Öntudatlan, a költői világ belső folyamatai szerint végbemenő folyamat az, hogy minden egyes felsorolt motívumhoz különös vers-szériákat csatolhatnánk.

Mindezt megtoldhatnánk egy olyan adalékkal, hogy *A hetvenes évek* című kötet egyik verse, az *Egy madár délutánja* voltaképpen csirájában megjelölhető a legelső kötet kezdeti hangjaiban is, ahol már megírta „egy fecske délutánját“ (*Szombat délután*). A végtelenre szaporítható példák és motívumok, verssorok, majd ezek ölekezései mellett két irányban, két fő vonalon szabhatjuk meg a nem véletlen motívum-sor *ablak* keretezte határait: az *idő* és a *tér* vonalán. Megfigyelhetjük ugyanis azt, hogy ez az „ablakban“-áldogálás, önarckép, illetve történelmi arckép, a fák, madarak, levelek megfigyelgetése, az eső cseppjeinek gondos szemügyrevétele — azaz: a történelmi időjárás volt-, lesz-jeinek mérése — sokszor kapcsolódik egy-egy virrasztáshoz, de legtöbbször, különösen előszeretettel *délutánokon*, *naplementéken* adódik. Ide sorolhatjuk *A költő* „beesteledés“-pillanatát, a „nyugvó nap“, a „délutáni mező“, a lassú „alkonyat“ rendszeresen visszatérő, mágikus pillanatait. S akár ezt: az idő-keretet is tovább szűkíthetjük, mert ez a *délutáni* ablak-önarckép — egyben történelmi tünődés — minden *év-szakban* lehetséges ugyan, de különös erővel az *őszök* varázsában, szeptember, október, november délutánjain, az *ősök*, *havak*, *ködök* borújában. Ilyenkor mintha még fokozottabb lenne az ellenállhatatlan „biztatás az emlékezésre“. Ilyen vershelyzet áll például a *Köd* vagy a *Bulevárd Termopilé* mögött.

Ha a tér vonalán kívánjuk követni ezt a motívum-láncot, egy fokkal nehezebb helyzetbe kerülünk. A Lászlóffy-versekben kezdettől fogva a legmerészebb értelem-sűrítéseket éppen sajátos „tájai“, „tere“ hordozták. Már az első kötetbeli *A délutáni táj* is példa lehet erre, ahol „a fény a *tér falát* közelbe hozta“, de legutóbbi verseiben még inkább feltűnhet az, ami e költői tér-idézésben egyedül:

A tér végtelenségét tán az idő szeme se látta be igazán. Attól függ tehát minden, hogy mikor találunk rá. Kezdetben forró tengerekbe pólyált, gömbölyű, nagy levélfenekű földet helyeztek a tér eme szálló gödrébe ide — egykor talán már a belé lőtt apró életet sem leli meg senki...

(Bronzkori temető)

Az idő meghal, mint az ember, s a tér, mint a majom, játszik a tetemével.

(Raron, a templomtemető)

S végtelenül sorolhatnánk a „valahol van egy táj“, „éztelen vidék“, „megjelölt terek“, „az ember partján“ képeit. Minden esetben arra hívják fel a figyelmet, hogy az „ablak előtti“ tünődés, az őszi naplementék látszólag konkrét vershelyzete mindig egy „az ősztől az úrig és vissza“ repdeső pillantást jelent. A hangsúlyozott *itt* — egy láthatatlan, múltba-jövőbe kalandozást; az „eszmelet tágas parabolájának“ egy pontján, bizonyos „színhelyen“ állunk akkor is, amikor látszólag el sem mozdulunk a költővel az „ablak elő“ — akkor is, amikor nem találkozunk közvetlenül a kiemelt, különös, elvont, sosem-látott tájak képszerű, nyelvi megidézésével:

A nyitott ablakon túl *hűvös ruhájuk lengetik a falusi virágok [...]* A nyitott ablakon innen *testmeleg maradt a szobában*. Valahol a szemközti falon, a hátam mögött, a tükörben is lement egy Nap, egyik a múlt felé, másik a jövő felé, hogy építsék szimmetriámat.

(Petarca halála)

Itt, a nyitott ablakon túl — és innen, a múlt és jövő felé lemenő Nap tükörképei közötti téren, az eszmélet tágas paraboláján állva tekinthetjük át e költészet versfajtainak vonulatát.

III. A verstípusokról

Kötött versei kötetlenségéről és kötetlen versei kötelmeiről

Azért lehet éppen „az ablak előtt“ állva jól áttekinteni a költő versfajtaíait, mert ezek egyik vonulata szinte tipikusan kötődik ehhez a vershelyezethez.

A *hetvenes évek* kapcsán leírtam már: *két egyedi verstípust* vélek felfedezni nála. Az egyiket neveztem „eredmény-vers“-nek, a saját törvényeit utoléró, kitöltő, kész formává kerekedő „pillér“-versnek (A *csend órái*, *Raron*, a *templomtemető*), a másikat pedig „kijelölő típusnak“, a törvények új útjait tapogató, felvázoló, „cövek-versnek“ — hozzátehetném: kísérlet-versnek. Mindegyiken belül két fő változatról beszéltem: a végtelenné nőző versről, a túl-testesről (*Egy madár délutánja*, *Tavas van újra*) és a túl-ötletnyiről (*Vers egy szalvétára*, *Ékszer*). Most a fejlődésrendbe elhelyezés lehetőségével kiegészíteni és megfordítani, „viszszafordítani“ szeretném ezt a két típust. Mert ha a legutolsó versektől a legelsőkig visszafelé lapozzuk a köteteket, érdekes szabályszerűségekre figyelhetünk fel.

Kezdetről kétféle verset ír Lászlóffy Aladár, és ez a kétféleség már tipográfia-illal mutatkozik. Azaz: találunk „kötött“, rímes, szakaszos, sokszor csengő-bongó versfajtaikat (különösen sokat az első kötetekben, számuk egyre fogy), és „kötetlen“, rímtelen, gondolatritmus szerint tagolt szabadverseket. Iskolapélda lehet e kettőre az első kötetből az *Érzékenyen élni* vagy a *Schubert téli útja* — szembeállítva a *hegedű húrjai*, a *Szertartás egy nemzedék nevében* típusal; a másodikkól a *Visszhangok*, szembeállítva a *Köddel*. De éppen az utóbbi példa szemléltetheti, hogy mint minden „iskolapéldánál“, itt is karikíroztunk, hiszen a *Köd* voltaképpen váltogatja a kötött és kötetlen formát, mint ahogy előbb is a dramatizálás, oratóriumszerűség, alcímekkel ellátás, számozás különböző eszközeivel kísérletezett, hogy megtalálja a testhezálló formát (*Hangok a tereken*, *Munkás-temetés*, *Fiatalon*, *Intelmek kórusa*). A *Színhelyektől* kezdve azért vált napjainkig. A következő *ütközeti* uralkodó kötet-alakká az albumszerű, mert többségében voltak ezentúl a szokottnál hosszabb sorok, a kötetlen formák. De az előbb említett *váltogatás* még sokáig jellemző, belső forma-mozgás. Ez a „váltogatás“, amely legláthatóbban a kötött, rímes és kötetlen, rímtelen formák váltakozásában testesül meg, láthatatlanabban is, állandóan, több síkon zajlott, zajlik, de most már — visszatekintve — egyre világosabb a formakeresés iránya, eredménye.

Mit értünk „láthatatlan váltogatáson“, kísérletezési folyamaton? Nagyon sokszor „törte“, „kötötte“ Lászlóffy a legszabálytalanabb, legmonumentálisabb gondolati—lírai anyagot rímes, csengő formába (*Érzékenyen élni*, *Visszhangok*). A fordítottja, hogy kötetlen formában oldja fel a kötötten is megférőt, elvértve fordult csak elő. Korábbi kötetekben statisztikailag sok a hibrid-vers, a sem-ilyen, sem-olyan, ilyen-is, olyan-is — a szabadversnek szoros, kötött versnek tág —, azaz amelyik a magakeresést tükrözi (*Oresztesz napjai*, *A bronz isten tánca*, *Hárem-hölgyek guggolótánca* — például a *Színhelyekből*). Az a paradoxon tette furcsává Lászlóffy Aladár régebbi köteteit, hogy egy nagy költészettel és ugyanakkor rossz versekkel találkozhattunk. Azaz: a többségükben kísérleti fokon maradt versek nem igazolták a mögötte-feszülő költői világot. Vajon lehetséges-e az, hogy egy költő ilyen hosszasan küzdjön valódi arányainak, testhezálló formáinak megteremtéséért?

Szabályok nincsenek. Ez az egyedi eset — ilyen. Hasonló, kéznél levő irodalomtörténeti példának Vajda János líráját merjük említeni, a köztudottan monumentális személyiségét, aki köztudottan igen kevés igazán jó verset írt. De a példa — csak példa, hasonlat, s mint ilyen tökéletlen. Azért merjük most már mindezt nyugodtan leírni, mert a hosszúranyúlt kockázati idő letelében, a keresett forma születésén, megszülettek már a kitűnő versek, a remekek, s velük együtt a testhezálló forma, nyelv, világ is — az önigazoló eredeti költői minőség. A már említett, képzeletbeli „válogatott“-ba viszonylag kevés verset vennénk fel, de ezek felérnek egy-egy kötettel. Csak néhányat sorolunk fel ezek közül: *A Föld*, *Kant mester sétál Königsbergben*, *Mit látsz egy íróasztalon?*, *Vers, amelynek van*

telefonszáma, Május negyven, Petőfi bennünk. Időrendben talán az első „megtalált szabály” *A hetvenes évek végén* olvasható: *A csend órái.* Ezek a versek egyébként mint költészet-igazolók külön-külön is alkalmasak arra, hogy bevilágítsák az eddig vezetó utat, és segítsenek a helyreigazításoknál.

Ugy véljük, hogy eddig a versek, a kötetek többségében éppen két irány, két szemlélet, kétféle közönséghez való viszony váltakozása, vívódása miatt születtek a teljes sikernél többször fél-sikerek, az „eredmény-versnél” többször „kijelölő versek”. A „két szemlélet” nem ragadható meg egyszerűen úgy, mint „kötött” műfajokkal és „kötetlen” műfajokkal való kísérletezés — de ez is benne foglalt. Bennefoglalt, mert a „magyarázó”, „lehajoló” gesztusú, költői nyelvet köznyelvre „lefordítani” kísérelő fajtát sokszor találjuk meg rímes, kötött formában. Mégsem lehet egyértelműen azonosítani a „kötött” verseket a „magyarázókkal”, illetve a „kötetlen” verseket a „nem-magyarázó”, belső nyelven beszélőkkel; e két szempont legtöbbször váltakozik, keresi a saját „bölcsek kövét”: a köznyelven beszélő, közérthető modern verset.

Hogyan találja meg Lászlóffy a *saját törvényeit*? S miért nem találta meg ilyen sokáig? A madártávtalból áttekinthető, megtett út adja a választ. A „kötött” és „kötetlen” formák, „magyarázó” és „nem-magyarázó” indítékok, a „külső tekintetet magára erőltető”, illetve a „várom, ... hogy eljönnek és kinéznek a *sze-mem ablakán* a többiek is”-fordulat váltakozása nála mindig együtt járt és jár a keze között forgó roppant anyag természetadta kétféleségével. Nála mindig az alapvetően „történelmi” indíttatású mammut-versek váltakoztak az „intérier”-jellegű, többnyire dalszerű, halk „magán-versekkel”. Annak ellenére, hogy már első kötetében sem volt képes a legszerelmesebb dalt sem történelemfilozófia nélkül megírni (*A lebegő szélhez* című ciklus), mégis, hosszú ideig szinte ez a kétféle aspektus tagolta köteteit önkéntelenül ciklusokra. Ezek a ciklusok, egyben „aspektusok”, az utóbbi kötetekben két ellentétes folyamatot tükröznek. Egyrészt: egyre határozottabban „elválnak” egymástól (l. hármas tagolás — hosszú költemény-óriások közé zárt pársoros vers-gyöngyök), másrészt: egyre határozottabban összerosódnak. Egészen addig, míg az említett versekben e két aspektus, e kétféle keresés sikeres, mondhatnám: bravúros keresztözése megvalósul. Ezek a Lászlóffy-versek két irányból elindultak *vissza*, ezredszer is, „a múlt felé és jövő felé” egyszerre épített szimmetriájukkal; és ezzel visszatérhetünk „ablak előtti” képeihez, úgy is, mint kulcs-pozícióhoz.

Mert ez a kezdettől testhezálló vershelyzet kezdettől magában hordozta a keresztözései lehetőséget. Hiszen „az ablak” mindig jelezte a megtalált távlatot, a dalszerűvé lényegített történelmiséget, illetve a történelmi méretűvé tágított „intérier”-t. A „bent” és a „kint” egymásban-létezését. Nemcsak a legelső *Az ablak előtt* vers esetében hivatkozhatunk erre, de akár a mindig asszociálódó „ablak” — „szem” — „papír ablaka” — „eszemre-szerelt ablak” vonulat is erre utal. Ilyen jó úton jár, ma már a telitalálatok elődjének tekinthető darab volt már az, amelyben Erasmus mester *ablaka alatt* zajlott a történelem (*Rotterdami bírák*); amikor a leydeni dombok, malmok között, a „lemenő napban”, „asztalához ült” a *lencse-csiszoló* — mintegy előrevetítve a költő leendő feladatát, az előtte heverő „néhány ezer stádiumot” és a „nyersből lencsét csiszolás”, „türelmes végtelen folyamatát”, míg a hatalmas történelmi apparátusú vers-óriásokból egy íróasztalnyira sűrítendő, szavakban játszódó valóságos csatatér válik. (*Mit látsz egy íróasztalon?*)

IV. A versrendszerrel

Így, utólag rendkívül világosnak látszhat ez a költői út: „...mindenek megtalált medrébe fekvőnek”, „mint betű a könyvbe, kés a húsba, hím a nősténybe, részeg a sárba, halott a sírba” (*A csend órái*). Azért merünk nyugodtan már saját szavaira hivatkozni, mert a hasonlat-sor e tekintetben is tökéletes. Jelczeni képes talán azt, hogy ez a „rend”, mint a hasonlatban felsorolt „rendek” bármelyike, éppen egyszerűségénél, evidenciájánál fogva a legkevesbé kézenfekvő, a legnehezebben megtalálható.

Ez a versrendszer mindeddig önmagát rejtette el. Hiába lapult benne már a zsenigéktől a nagyszerű megoldásai lehetősége, annál nagyobb volt a kilicítáhatóság kockázata. Hiszen veszélyesen túl egyszerű az a következtetés, amit legutóbbi „szabadvers-regényében” leír, s amit nyilván nem ma fedezett fel: „...ha az *ablaknál állok*, ... érzem, hogy együtt vagytok velem s ezért fejelemzetten dolgozni is érdemes. *Ez őriz meg engem*: így nem jár, így mozdulatlan az idő, amíg csak munka van, csak gondolat, amíg nincs a szétfeszítő féltékeny szerelmem

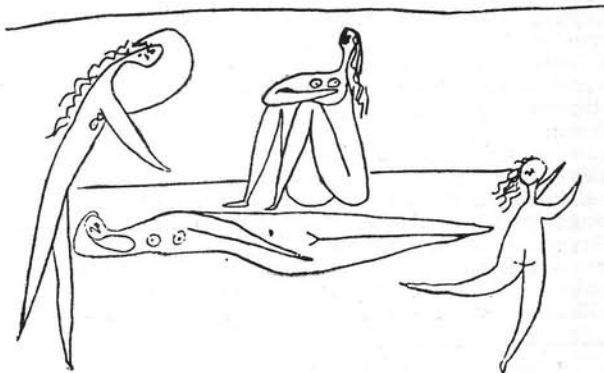
sehol. Bár ne öregednének állandóan, csak a nekünk szánt időből fel is használt szerint" (*Papirrepülő*). Hogy lehet az, hogy kezdettől tudta, mi a teendő, és mégis, csak sok áldozat, sok „asztallap csatatéren elesett vers“ után kezdi ezt megvalósítani? Az ő módján válaszolunk: úgy lehet, ahogy az emberiség, a történelem is ezt teszi, a hibaszázalék akart-akaratlan vállalásával. S azt kell hozzáténnünk: a költészet öntörvényű specifikumából adódik az, hogy előbb van meg az „egész“, mint az egyes „részlet“; hogy már kezdetben tiszták a „körvonalak“, a „rendszer“ — s csak azután születnek meg, töltődnek be az egész megfelelő helyei, előre kijelölt pontjai.

„Elébevágni a mindenség időérzékének“ — talán ezzel a mondatával tömöríthetnénk legjobban e költészet törekvésének lényegét. A vállalt feladatban rejő büntetés az, hogy többségében, mindeddig, míg „csupán“ beérni kívánta korát, önmagát — addig hol túlfutott, hol előttemaradt az arányos önkifejezésnek, hogy voltaképpen egyetlen kötete sem hasonlított rá igazán. Vers-gyűjteményeiben többnyire elveszték a jó, a kiváló, a helyen- és időben-való részletek a hozzájuk nem elég jó, hevenyészett, nem egységes vers-egészekben; s a sikerült költemények beleveszték a túl sok törmelékét, nyersanyagot és félkész-anyagot hordozó kötetekbe. Szüntelen önmaga után kullogott ez az előre szaladó költő, pedig csak megállnia kellett volna „öt ép idegpillanatra“, bizonyos „egyszeri hangulatok“-nál, a „csend“-nél. „Csak“? *Ez a fajta csend* éppen olyan maximális vágy, mint a „Csupán hit egy nagy megvalósulásban“. Mint a történelem, ő is csupán csak vágyhat és dolgozhat azért az időért, annak az időnek a nevében, ahol „béke, utókor és bölcsesség lesz“. S mint a történelem, egy-egy költészet belső története is elsősorban éli a maga törvényeit, nem maga szabja meg azokat; csupán törekszik szüntelen e törvények felismerésére és az eléjük-kerülésre, a múltból való okulásra.

Még egy pillantást vetve az előttünk kibontakozó életműre, előbb sok ágon széttáruló, majd egyre erőteljesebben és egyértelműbben egyénivé szűkülő utat láthatunk. Eddig nem említett, ugyancsak visszatérő *vonat*-motívumait használva fel, hadd tekintsünk mi is vissza így: könnyű felismerni egy országot-világot átszövő vasúti rendszer impozáns méreteit akkor, amikor egy-egy hatalmas nemzetközi pályaudvaron összefutnak, s együtt dobognak a négy égtáj mozdonyai, és csodálatos rendet sugároznak: a távolságot legyőző, egyetemes emberi erőfeszítés győzelmét. De külön-külön, egy-egy árva magányban, havas éjszakában katógó vonat, a mellékpályaudvarokon tolató tehervagon, a vicinális — reménytelenül elveszettnek látszhat. Pedig nélkülük éppoly hiányos az egész forgalmi vérkeringés, mint ahogy a lüktetést alig sejtető hajszálerek nélkül hiábavaló lenne a szív munkája.

Ez a költészet hatalmas rendezőpályaudvar. Csak *visszafelé* tudott építkezni, „győztes részletei“ a vállalt egésznek köszönhetőek. Most, addig is, míg csupán „áll az ablak előtt“, látszólag mozdulatlanul, megjárt stádiumokat sűrít egy ma már kimunkált, egyszerűségében „aszú koncentráltságú“ költői nyelvben.

Azt kívánjuk búcsúzóul a költőnek: mind csendesebben, s ne mind vadabul rohanjon át „tájain a világ“.

Pablo Picasso: Strandon